Samvid®
BOOKS

संस्कृत

व्याकरण व पाठ्यपुस्तक

उत्तर पुस्तिका

कक्षा

7

संस्कृत–7

1 चत्वारि धामानि

1. **(क)** पश्चिम दिशि
   (ख) सुरेश्वराचार्यः
   (ग) उत्तराखण्ड राज्ये
   (घ) गुजरात राज्ये
   (ङ) शङ्कराचार्यः।
2. **(क)** शंकराचार्येण स्थापितानां मठानां नामानि सन्ति—
   (i) शृङ्गेरिमठम्
   (ii) शारदामठम्
   (iii) गोवर्धन मठम्
   (iv) ज्योतिर्मठम्।
   (ख) धर्मः एव भारतस्य एकतायाः मूलाधारः।
   (ग) धर्मरक्षणार्थं वेदान्ततत्वानां प्रचारार्थम् मठानि स्थापितानि।
   (घ) सुरेश्वराचार्यः, हस्तामलकः, त्रोटकाचार्यः पद्मपादः च।
   (ङ) धर्मरक्षणेन एव भारतं संरक्षितं भवति।
3.

(अ)	(ब)
दक्षिणदिशि	शृंङ्गेरिमठम्
पश्चिमदिशि	शारदामठम्
बदरीनाथे	ज्योतिर्मठम्
उड़ीसाराज्ये	गोवर्धन मठम्
जगद्गुरुः	शङ्कराचार्यः

4. **(क)** भगवत्पादम् **(ख)** गोवर्धनमठम्
   (ग) धर्मो **(घ)** पद्मपादः
   (ङ) मूलाधारः
5. **(क)** अधर्मः **(ख)** अप्रसिद्धानि
   (ग) विस्मरणम् **(घ)** शिष्यः
   (ङ) अज्ञानम्
6. **(क)** वयम् **(ख)** नामानि
   (ग) शिष्याः **(घ)** धामानि
   (ङ) मठानि

2 कालबोधः

1. **(क)** सप्त **(ख)** पञ्चदश
   (ग) पूर्वस्याम् **(घ)** द्वादश
   (ङ) वसन्तः
2. **(क)** माघफाल्गुनयोः शिशिर ऋतुः भवति।
   (ख) चन्द्रः पूर्णिमायां पूर्णतां प्राप्नोति।
   (ग) अमावस्या कृष्णपक्षे भवति।
   (घ) शुक्लपक्षः कृष्णपक्षः च द्वौ पक्षौ भवतः।
3.

	(अ)		(ब)
(क)	श्रावणमासे	–	वर्षा
(ख)	मार्गशीर्षमासे	–	हेमन्तः
(ग)	चैत्रमासे	–	वसन्तः
(घ)	आषाढमासे	–	ग्रीष्म
(ङ)	फाल्गुनमासे	–	शिशिरः
(च)	कार्तिकमासे	–	शरद्

4. **(क)** पूर्णिमा **(ख)** आषाढ
   (ग) सप्त **(घ)** वर्धते
   (ङ) पञ्चदशः
5.

(क) मयंकः	चन्द्रमा
(ख) धरा	धरित्री
(ग) वारः	दिवसः
(घ) रात्रि	शर्वर

6. **(क)** रात्रि दिवसयोः विभाजनं कथं भवति?
   (ख) तत्र सूर्य किरणाः पतन्ति।
   (ग) यदा अस्याः यः भागः सूर्यस्य सम्मुखे भवति।
   (घ) तदा दिनं जायते।
   (ङ) सप्ताहे कति दिनानि भवन्ति?
7. **(क)** ग्रीष्म, शरद, हेमन्त।
   (ख) रविवारः, सोमवारः, बुधवारः, गुरुवारः, शुक्रवारः।
   (ग) वैशाखः, ज्येष्ठः, श्रावण, भाद्रपदः, कार्तिक, मार्गशीर्षः, माघ, फाल्गुन।
   (घ) एकादशः, त्रयोदश, चतुर्दशः, षोडश, सप्तदश, अष्टादश, विंशति।

योग्यता विस्तार

'तिथि' शब्द के रूप

विभक्ति	एकचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	तिथिः	तिथौ	तिथयः
द्वितीया	तिथिम्	तिथौ	तिथीः
तृतीया	तिथ्या	तिथिभ्याम्	तिथिभिः
चतुर्थी	तिथ्यै, तिथये	तिथिभ्याम्	तिथिभ्यः
पञ्चमी	तिथ्याः, तिथेः	तिथिभ्याम्	तिथिभ्यः
षष्ठी	तिथ्याः, तिथेः	तिथ्योः	तिथीनाम्
सप्तमी	तिथ्याम्, तिथौ	तिथ्योः	तिथिषु
संबोधन	हे तिथे!	हे तिथौ	हे तिथयः

'कला' शब्द के रूप

विभक्ति	एकचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	कलाः	कले	कलाः
द्वितीया	कलाम्	कले	कलाः
तृतीया	कलाया	कलाभ्याम्	कलाभिः
चतुर्थी	कलायै	कलाभ्याम्	कलाभ्यः
पञ्चमी	कलायाः	कलाभ्याम्	कलाभ्यः
षष्ठी	कलायाः	कलयोः	कलानाम्
सप्तमी	कलायाम्	कलयोः	कलासु
संबोधन	हे कले!	हे कले!	हे कलाः

3 बलाद् बुद्धिर्विशिष्यते

1. **(क)** दुर्मुखः **(ख)** पशूनाम्
   (ग) सिंहस्य **(घ)** प्रतिबिम्बम्
   (ङ) अगर्जत्

2. **(क)** सिंहः पराक्रमशीलः भवति।
   (ख) एकदा शशकस्य वारः समायातः।
   (ग) शशकः सिंहं कूपमनयत्।
   (घ) सिंहः क्षुधया पीडितः आसीत्।
   (ङ) सिंहस्य गर्जनस्य प्रतिध्वनिः भवति।

3. **(क)** न **(ख)** आम्
   (ग) आम् **(घ)** आम्
   (ङ) आम्

4.

अ	ब
(क) एकः	अनेकः
(ख) निश्चितम्	अनिश्चितम्
(ग) मरणम्	जननम्
(घ) विलम्बेन	शीघ्रतया
(ङ) समीपम्	दूरम्

5.

	शब्दः	सन्धिविच्छेदः	सन्धेः नाम
(क)	सदैव	सदा+एव	वृद्धिः
(ख)	मृगेन्द्रः	मृग+इन्द्रः	गुण
(ग)	बलेनैव	बलेन+एव	वृद्धिः
(घ)	सूर्योदयः	सूर्य+उदयः	गुण
(ङ)	महौजस्वी	महा+ओजस्वी	वृद्धिः
(च)	यथोक्तम्	यथा+उक्तम्	गुण
(छ)	एकैकम्	एक+एकम्	वृद्धिः

6.

	सन्धिविच्छेदः	सन्धिशब्दः	सन्धेः नाम
(क)	देव+एकत्वम्	देवैकत्वम्	वृद्धिः
(ख)	राजा+ईशः	राजेशः	गुण
(ग)	बुद्ध्या+एव	बुद्ध्यैव	वृद्धिः
(घ)	मद+उन्मत्तः	मदोन्मत्तः	गुण
(ङ)	जल+ओघः	जलौघः	वृद्धिः

7. **(क)** करोति **(ख)** अगच्छत्
(ग) गच्छामि **(घ)** वसति।

4 चाणक्यवचनानि

1. **(क)** सभामध्ये **(ख)** मानः
(ग) दन्ते **(घ)** मातासदृशी
(ङ) पुच्छे **(च)** मुखे।

2. **(क)** उत्तमाः मानमिच्छन्ति?
(ख) सुखार्थी विद्यां न प्राप्नोति।
(ग) विद्यार्थी सुखं न प्राप्नोति।
(घ) विद्या गुप्तधनं भवति।
(ङ) क्रमशः जलबिन्दुनिपातेन घटः पूर्यते।

3. **(क)** उत्तमाः **(ख)** सुखम्
(ग) मुखे **(घ)** कुलम्
(ङ) बकः।

4.

शब्द	विलोम
(क) सुखार्थी	दुःखार्थी
(ख) दुर्जनः	सज्जनः
(ग) सत्यम्	असत्यम्
(घ) गुणः	अवगुणः, दोषः
(ङ) धर्मः	अधर्मः
(च) सुपुत्रः	कुपुत्रः

5.

शब्द	समानार्थी
(क) माता	जननी
(ख) वनम्	अरण्यः
(ग) पुत्रः	सुतः
(घ) धनम्	वित्तम्

6.

क्रम	पदानि	विभक्ति	वचनम्
(क)	माता	प्रथमा	एकवचनम्
(ख)	पिता	प्रथमा	एकवचनम्
(ग)	उत्तमाः	प्रथमा	बहुवचनम्
(घ)	विद्यानाम्	षष्ठी	बहुवचनम्
(ङ)	पुष्पितेन	तृतीया	एकवचनम्

7.

क्रम	क्रियापदानि	धातु	पुरुष	वचनम्
(क)	शोभते	शोभ्	प्रथमपुरुषः	एकवचनम्
(ख)	पूर्यन्ते	पूर्	प्रथमपुरुषः	बहुवचनम्
(ग)	सेवध्ये	सेव्	मध्यमपुरुषः	बहुवचनम्
(घ)	इच्छन्ति	इष्	प्रथमपुरुषः	बहुवचनम्
(ङ)	लभावहे	लभ्	उत्तमपुरुषः	द्विवचनम्

8.

अ	ब
(क) सुखार्थिनः कुतो विद्या	विद्यार्थिनः कुतस्– सुखम्।
(ख) न शोभते सभामध्ये	हंसमध्ये बको यथा।
(ग) वृश्चिकस्य विषं पुच्छे	दुर्जनस्य तु सर्वाङ्गे।
(घ) वासितं तद्वनं सर्वम्	सुपुत्रेणकुलं यथा।

9. (क) सुखार्थी चेत् विद्याम् त्यजेत्,
विद्यार्थी चेत् सुखं त्यजेत,

सुखार्थिनः विद्या कुतः, विद्यार्थिनः सुखम कुतः।

(ख) तक्षकस्य दन्ते विषं, मक्षिकायाः मुखे विषं, वृश्चिकस्य पुच्छे विषं दुर्जनस्य सर्वङ्गे विषम्।।

5 रक्षाबन्धनम्

1. **(क)** इन्दौरनगरात् **(ख)** जनाः
(ग) सुखस्य **(घ)** जनानां

2. **(क)** लोकगायकाः वर्षागीतानि गायन्ति नृत्यन्ति च।
(ख) भगिनी रक्षासूत्रं बध्नाति।
(ग) कर्मवती हुमायुं रक्षासूत्रं प्रेषितवती।
(घ) उत्सवाः संस्कृतिं प्रकटीकुर्वन्ति।

3. **(क)** के स्वबर्हं प्रसार्य नृत्यन्ति?
(ख) बालिकाः नवयुवतयः कया प्रसन्नाः भवन्ति?
(ग) सैनिकाः अहर्निशं किं कुर्वन्ति?
(घ) रक्षाबन्धनपर्वः कदा भवति?

4. **(अ)** **(ब)**
(क) ते संस्कृतिं प्रकटीकुर्वन्ति–उत्सवाः
(ख) सागरपूजामपि कुर्वन्ति जनाः–सागरतटे
(ग) जातिधर्मनिरपेक्षः अयम् उत्सवः–रक्षाबन्धनोत्सवः
(घ) तस्मै मिष्टान्नं भोजयति– भगिनी

5.

क्रम	पदानि	मूलशब्दः	विभक्तिः	वचनम्
(क)	अग्रजौ	अग्रज	प्रथमा/द्वितीया	द्विवचनम्
(ख)	पौर्णिमायाम्	पूर्णिमा	सप्तमी	एकवचनम्
(ग)	स्नेहेन	स्नेह	तृतीया	एकवचनम्
(घ)	सुखस्य	सुख	षष्ठी	एकवचनम्
(ङ)	सहायकाः	सहायक	प्रथमा	बहुवचनम्

6. **(क)** असि **(ख)** भवन्तु
(ग) भविष्यति **(घ)** गायकाः
(ङ) मयूरः

7. **(क)** **श्रावणमासे**– श्रावणमासे मेघाः वर्षन्ति।
(ख) **मयूराः**– उद्यानेषु मयूराः नृत्यन्ति।
(ग) **सैनिकाः**– सैनिकाः शत्रुभ्यः देशं रक्षन्ति।
(घ) **लोकगायकाः**–लोकगायकाः लोकगीतानि गायन्ति।

8.

सन्धि विच्छेद	सन्धिः	सन्धि नाम
(क) गै + अकः	= गायकः	अयादि
(ख)नाम+आख्यम्	= नामाख्यम्	दीर्घ
(ग) द्वौ + अपि	= द्वावपि	अयादि
(घ) नृत्यन्ति+अपि	= नृत्यन्त्यपि	यण्

9.

पद	सन्धिः विच्छेद	सन्धि नाम
नायकः =	नै + अकः	अयादि
इत्यादि =	इति + आदि	यण्
उभावपि =	उभौ + अपि	अयादि
राजाज्ञा =	राज + आज्ञा	दीर्घ

6 प्रयत्नो विधेयः

1. **(क)** प्रयत्नेन।
(ख) गिरीन्।
(ग) विज्ञाः।
(घ) भारतीयाः।
(ङ) सुयोग्याः।

2. **(क)** प्रयत्नेन भारतीयाः ऋद्धिं गताः।
(ख) प्रयत्नात् कठोरः मृदुत्वं प्रयाति।
(ग) अस्माभिः प्रयत्नः विधेयः।
(घ) प्रयत्नेन जनानां युद्धे जयः स्यात्।
(ङ) प्रयत्नेन भारतीयाः मुक्तिं श्रिताः।

3. (क) न (ख) आम्
(ग) आम् (घ) न
(ङ) आम्

4. (क) प्रत्यत्नेन कार्येषु सिद्धिर्जनानाम्।
(ख) प्रयत्नेन धीराः समुद्रं तरन्ति।
(ग) प्रयत्नेन वीराः युद्धे जयः।
(घ) प्रयत्नेन विश्वप्रियाः भारतीयाः।
(ङ) कठोरः प्रयत्नात् मृदुत्वं प्रयाति।

5. (क) वीरः (ख) धीरः
(ग) अयोग्यः (घ) विश्वप्रियः
(ङ) श्रितः (च) गिरि
(छ) कार्ये

6.

क्रम	पदानि	मूल शब्दः	विभक्तिः	वचनम्
(क)	युद्धे	युद्ध	सप्तमी	एकवचनम्
(ख)	जनानाम्	जन	षष्ठी	बहुवचनम्
(ग)	प्रयत्नात्	प्रयत्न	पञ्चमी	एकवचनम्
(घ)	जयः	जय	प्रथमा	एकवचनम्
(ङ)	कठोरः	कठोर	प्रथमा	एकवचनम्
(च)	विज्ञाः	विज्ञ	प्रथमा	बहुवचनम्
(छ)	गिरीन्	गिरि	द्वितीया	बहुवचनम्

7.

क्रम	पदानि	विलोमपदम्
(क)	कठोरः	मृदुः
(ख)	अयोग्याः	योग्याः
(ग)	सद्बुद्धिः	दुर्बुद्धिः
(घ)	धीराः	अधीराः
(ङ)	विज्ञाः	अज्ञाः
(च)	गताः	अगताः

8.

क्रम	पदानि	समानार्थकपदम्
(क)	परिश्रमेण	उद्यमेन
(ख)	मूर्खाः	अबोधाः
(ग)	पर्वतान्	शैलान्
(घ)	युद्धे	समरे
(ङ)	प्रयत्नः	प्रयासः

9. (क) प्रयन्तेन धीराः समुद्रं तरन्ति।
प्रयत्नेन वीराः गिरीम् लङ्घयन्ति।।
प्रयत्नेन विज्ञाः विपत्युत्पतन्ति।
प्रयत्नो विधेयः प्रयत्नो विधेयः।।
(ख) प्रयत्नेन जनानां कार्येषु सिद्धिः
प्रयत्नेन जनानां सद्बुद्धिः वृद्धिः
प्रयत्नेन जनानां युद्धे जयः स्यात्
प्रयत्नो विधेयः प्रयत्नो विधेयः

योग्यताविस्तारः
छात्राः स्वयमेव कुर्वन्तु।

7 भोपालनगरं

1. (क) भोजपुरे
(ख) मध्यप्रदेशस्य
(ग) गुफामन्दिरे
(घ) भारतभवनम्
(ङ) गान्धिनगरे

2. (क) पुरा भोपालनगरस्य नाम भोजपालः आसीत्।
(ख) भोपालनगरस्य जनाः सरोवरे नौका विहारं कुर्वन्ति।
(ग) 'इज्तिमा' नाम धार्मिकसम्मेलनं ताजुल मस्जिदे आयोज्यते।
(घ) आञ्चलिकविज्ञानवेन्द्रं मण्डीदीपं स्थानेऽस्ति।

(ङ) भारतहैवीइलैक्ट्रिकल्स लिमिटेड इति संयंत्रं भोपालनगरेऽस्ति।

3. (क) नूतनभोपालनगरे लक्ष्मीनारायणमन्दिरम् अस्ति।
(ख) भोपालनगरस्य सरोवरे जनाः नौकाविहारं कुर्वन्ति।
(ग) प्राचीन भोपाले ताजुलमस्जिदः अस्ति।
(घ) विधानसभा भवनं नूतन भोपालेऽस्ति।
(ङ) भोजपुरम् समीपे अस्ति।

4. (क) इदं नगरं केषां नगरं कथ्यते?
(ख) भीमबेटकायां कानि सन्ति?
(ग) कस्य द्वौ भागौ स्तः?
(घ) इन्दिरागान्धि-मानवसङ्ग्रहालयः अपि कुत्र वर्तते?

5.

(अ)	(ब)
बालः	वृद्धः
क्रेतुं	विक्रेतुम्
नगरम्	ग्रामम्
विशालतमः	लघुतमः
प्राचीनम्	नवीनम्
गच्छति	आगच्छति

6. (क) न (ख) आम्
(ग) आम् (घ) न
(ङ) आम् (च) आम्

7. (क) औद्योगिक क्षेत्रे+अपि= औद्योगिकक्षेत्रेऽपि।
(ख) विष्णो + अव = विष्णोऽव।

8.

क्रम	धातुः	पुरुषः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
यथा	रम्	प्रथम पुरुषः	रमते	रमेते	रमन्ते
(क)	वृत् (वर्त्)	प्रथम पुरुषः	वर्तते	वर्तेते	वर्तन्ते
(ख)	लभ्	प्रथम परुषः	लभते	लभेते	लभन्ते
यथा	लभ्	मध्यम पुरुषः	लभसे	लभेथे	लभध्वे
(ग)	रम्	मध्यम पुरुषः	रमसे	रमेथे	रमध्वे
(घ)	वृत् (वर्त्)	मध्यम पुरुषः	वर्तते	वर्तेथे	वर्तध्वे
यथा	वृत् (वर्त्)	उत्तम पुरुषः	वर्ते	वर्तावहे	वर्तामहे
(ङ)	लभ्	उत्तम पुरुषः	लभे	लभावहे	लभामहे
(च)	रम्	उत्तम पुरुषः	रमे	रमावहे	रमामहे

योग्यता विस्तारः

क्रम	भवन	स्थान
(क)	ताजमहलम्	आगरानगरे
(ख)	स्वर्णमन्दिरम्	अमृतसरनगरे
(ग)	जामामस्जिद	दिल्लीनगरे
(घ)	सूर्यमन्दिरम्	आबूनगरे
(ङ)	भोजपुरम्	भोपालनगरे

विविधप्रश्नावलिः–1

1. (क) मानम् (ख) सभामध्ये
(ग) पश्चिमदिशि (घ) इन्दौर नगरात्
(ङ) शङ्कराचार्यः (च) सप्तदिनानि
(छ) प्रतिच्छायायाम् (ज) सुयोग्याः

2. (क) महापुरुषा: मानमिच्छन्ति।
(ख) विद्यार्थी सुखं न प्राप्नोति।
(ग) धर्म: एव भारतस्य एकताया: मूलाधार:।
(घ) आञ्चलिकविज्ञानकेन्द्रं मण्डी दीपे स्थानेऽस्ति।
(ङ) कर्मवती हुमायुं रक्षासूत्रं प्रेषितवती।
(च) शङ्कराचार्यस्य चत्वार: शिष्या: सुरेश्वराचार्य:, हस्तामलक:, त्रोटकाचार्य: पद्मपाद: च आसन्।
(छ) पूर्णिमायां चन्द्र: पूर्णतां प्राप्नोति।
(ज) अस्माभि: प्रयत्न: विधेय:।

3. (क) विद्यार्थिन: कुत: सुखम्।
(ख) वृश्चिकस्य विषं पुच्छे।
(ग) ज्योतिर्मठं उत्तर दिशायाम् अस्ति।
(घ) भोपालस्य सरोवरे जना: नौकाविहारं कुर्वन्ति।
(ङ) सर्वे तूष्णी भवन्तु।
(च) वर्षागीतानि गायन्ति गायका:।
(छ) शुक्लपक्षे पूर्णिमातिथि: भवति।

4. (क) गुण: – अवगुण:
(ख) धैर्यम् – अधैर्यम्
(ग) सत्यम् – असत्यम्
(घ) क्रेतुम – विक्रेतुम्
(ङ) कठोर: – मृदु:
(च) विज्ञ: – अज्ञ:

5. (क) माता - जननी
(ख) वनम्- अरण्यम्
(ग) मनोहरम् - आकर्षकम्
(घ) परिश्रम: - श्रम:

6.

	शब्द	संधि-विच्छेद
(क)	विद्यैव	= विद्या + एव
(ख)	परोपकार:	= पर + उपकार
(ग)	महौषधि:	= महा + औषधि:
(घ)	महेश:	= महा + ईश:
(ङ)	ज्येष्ठाषाढयो:	= ज्येष्ठ + आषाढयो:

7.

	संधि विच्छेद	शब्द
(क)	द्वौ + अपि	= द्वावपि
(ख)	विद्या + आलय:	= विद्यालय:
(ग)	नृत्यन्ति + अपि	= नृत्यन्त्यपि
(घ)	सत् + चित्	= सच्चित्

8. (क) भ्रातृ भगिन्यो: स्नेहस्य महत्वं दर्शयति – रक्षाबंधनोत्सव:
(ख) ते संस्कृतिं प्रकटीकुर्वन्ति – उत्सवा:
(ग) श्रावणमासे – वर्षर्तु:
(घ) ज्येष्ठमासे – ग्रीष्मर्तु:

9.

क्रम	धातु रूपम्	धातु:	लकार:	पुरुष:	वचनम्
(क)	आसीत्	अस्	लङ्	प्रथम	एकवचनम्
(ख)	करिष्याम:	कृ	लृट्	उत्तम	बहुवचनम्
(ग)	अकुर्वन्	कृ	लङ्	प्रथम	बहुवचनम्
(घ)	भवति	भू	लट्	प्रथम	एकवचनम्
(ङ)	लभन्ते	लभ्	लट्	प्रथम	बहुवचनम्
(च)	नृत्यत:	नृत्	लट्	प्रथम	द्विवचनम्

10. (क) विशेष:
(ख) अत्यधिकम्
(ग) रवीन्द्र:
(घ) उपर्युक्त:
(ङ) कालिदास:

11. (क) प्रयत्नेन धीरा: समुद्रं तरन्ति
प्रयत्नेन वीरा गिरीन् लङ्घयन्ति
प्रयत्नेन विज्ञा: वियति उड्डयन्ति
प्रयत्नो: विधेय: प्रयत्नो विधेय:।
(ख) सुखार्थी चेत् विद्यां त्यजेत्
विद्यार्थी चेत् सुखं त्यजेत्।
सुखार्थिना: विद्या कुत:।
विद्यार्थिना: सुखं कुत:।

8 गुरुगोविन्दसिंहः

1. (क) गुरुगोविन्द सिंहः
   (ख) गुरु नानकः
   (ग) गुजरी
   (घ) नान्देड प्रान्ते
   (ङ) खालसा
2. (क) सिक्खानां पञ्चवाह्यचिह्नानि सन्ति— केशबन्धनं, कङ्कतिका स्थापनं, कङ्कण धारणं, कट्यावस्त्रधारणं सर्वदा खड्ग धारणम् च।
   (ख) 1966 तमे वर्षे कार्तिक शुक्ल सप्तम्यां स जन्म लेभे।
   (ग) भारते बहवः धर्माः विकासं प्राप्ताः।
   (घ) वैदेशिका दुष्टबुद्धयः आसन्।
   (ङ) आचार्येण धर्म रक्षकाणां कथाः श्राविताः।
3. (क) एकमेव भगवतः ज्योतिः सर्वेषु ज्वलति।
   (ख) गुरुगोविन्द सिंहः आत्मविश्वासेन कार्यं कृतवान।
   (ग) वाहे गुरुजी की फतह।
   (घ) खड्गं गृहीत्वा युद्धं कुरु।
4.

शब्द	पुल्लिंङ्गे	स्त्रीलिङ्गे
आचार्य	हे आचार्य!	हे आचार्ये!
आर्य	हे आर्य!	हे आर्ये!
महोदय	हे महोदय!	हे महोदये!
अनुज	हे अनुज!	हे अनुजे!

5.

(क)	प्रथमः गुरुः	गुरुः नानकः
(ख)	दशमः गुरुः	गुरुगोविन्दसिंहः
(ग)	जननम्	कार्तिक शुक्ल सप्तमी
(घ)	गुरुगोविन्द सिंहः	वीर भक्तः
(ङ)	पितुः नाम	गुरुतेगबहादुरः

6. (क) गुरुनानकः सिक्खधर्मस्यप्रवर्तकः आसीत्।
   (ख) गुरु गोविन्दस्य जननम् कार्तिकशुक्ल सप्तम्यां अभवत्।
   (ग) माता गुजरी पिता तेगबहादुरः च आस्ताम्।
   (घ) गुरुः गोविन्दसिंह हिन्दूंशक्तिं सङ्घटि-तवान्।
   (ङ) गुरुगोविन्दसिंहस्य मुक्तिः 1708 तमे वर्षे अभवत्।

9 ग्रामजीवनम्

1. (क) रामपुरम्
   (ख) सरलः
   (ग) ग्रामः
   (घ) ग्रामोन्नतौ
   (ङ) इन्दौर नगरे
2. (क) ग्रामं परितः कृषि भूमिः गोचारणभूमिः विभिन्न वृक्षाः च सन्ति।
   (ख) ग्रामे धेनवः वलीवर्दाश्च बहवः पशवः सन्ति।
   (ग) झिरीग्रामस्य महद्वैशिष्ट्यं प्राकृतिक सौन्दर्यम् अस्ति।
   (घ) हट्टे विक्रेतारः नित्योपयोगी वस्तूनि हस्तशिल्प कला वस्तूनि गोधूमचणकादि खाद्य वस्तूनिं च विक्रीणन्ति।
   (ङ) कृषकाः तापं शीतं वृष्टिं च सहित्वा कृषि कर्मं कुर्वन्ति।
3. (क) कुत्र स्थित्वा सम्यक् अध्ययनं करोमि?
   (ख) मासिकमूल्याङ्कने कस्याः प्रथमस्थानं स्यात्?
   (ग) कं परितः कृषिभूमिः अस्ति?
   (घ) वास्तविक भारतं नाम किम् एव?
   (ङ) कैः सह मिलित्वा वार्तालापं कृतवन्तः?
4. (क) मिलित्वा (ख) दृष्ट्वा
   (ग) कृत्वा (घ) सोढ्वा
   (ङ) स्मृत्वा (च) श्रुत्वा
   (छ) गत्वा (ज) पठित्वा
5. (क) उत्थाय (ख) विक्रीय
   (ग) स्वीकृत्य (घ) प्रक्षाल्य
   (ङ) विचिन्त्य (च) विज्ञाय

(छ) विलिख्य (ज) उपकृत्य
(झ) आगम्य, आगत्य।

6. (क) बालकः फलं खादित्वा दुग्धं पिबति।
(ख) कविः संस्कृतं ज्ञात्वा काव्यं लिखति।
(ग) ऋचा गृहम् आगत्य गृहकार्यं करोति।
(घ) अर्चकः देवालयं गत्वा पूजां करोति।
(ङ) माता शाकानि आनीय पाकं करोति।
(च) जनकः प्रभाते उत्थाय योगाभ्यासं करोति।
(छ) दीपेशः हस्तं प्रक्षाल्य भोजनं करोति।
(ज) समिधा मनसि चिन्तयित्वा लेखं लिखति।
(झ) आराधना स्नानं कृत्वा पूजां करोति।
(ञ) विक्रेता वस्तूनि विक्रीय धनम् अर्जयति।

7. (क) पठितुम् (ख) रोटिका
(ग) शिक्षकः (घ) मत्स्यः

10 महर्षिः पाणिनिः

1. (क) माहेश्वरसूत्राणि
(ख) अष्ट
(ग) पाणी
(घ) स्वरविज्ञानम्
(ङ) पाकिस्ताने

2. (क) पाणिनिः संस्कृतव्याकरणस्य नियमानां रचयिता आसीत।
(ख) पाणिनिः वररुचिः पतञ्जलिः च त्रयः मुनयः सन्ति।
(ग) पाणिनेः जन्मस्थानं शलातुरग्रामः अस्ति।
(घ) पाणिनेः कालः ईसा पूर्व 520 तः 460 पर्यन्तम्।

3. (अ) (ब)
(क) सूत्रकारः – पाणिनिः
(ख) भाष्यकारः – पतञ्जलिः
(ग) वाक्यकारः – वररुचिः
(घ) दाक्षी – पाणिनेः माता
(ङ) 4000 सूत्राणि – अष्टाध्याय्याम्

4. (क) व्याकरणनियमानां रचयिता <u>पाणिनिः</u>।
(ख) <u>तक्षशिला</u> विश्वविख्यातम् अध्ययनकेन्द्रः आसीत्।
(ग) प्रत्येकस्मिन् अध्याये <u>चत्वारः</u> पादाः सन्ति।
(घ) कृत्स्नं <u>व्याकरणं</u> प्रोक्तं तस्यै पाणिनये नमः।
(ङ) ताण्डवसमये महेश्वरस्य <u>ढक्कातः</u> एतानि सूत्राणि निस्सृतानि।

5. (क) विज्ञानम्
(ख) पाणिनिः
(ग) माहेश्वरसूत्राणि
(घ) अष्टाध्यायी
(ङ) त्रयः मुनयः

11 अमरवाणी संस्कृतभाषा

1. (क) संस्कृतम्
(ख) श्रावणीपूर्णिमायाम्
(ग) वेदाः
(घ) 1999–2000 ई.
(ङ) संस्कृतिसंस्कृतौ च
(च) संस्कृतं

2. (क) वाल्मीकिः, विष्णुशर्मा, भारविः, माघः, कालिदासः च।
(ख) गूढ़रहस्यानि दैवीयतत्वानि दर्शनग्रन्थेषु निहितानि।
(ग) सुदृढसुबद्धव्याकरण कारणात् सङ्गणकाय संस्कृतमुपयुक्तम्।
(घ) कर्णाटके मत्तूरग्रामे मध्यप्रदेशे झीरिग्रामे जनाः अद्यापि संस्कृतेन वदन्ति।
(ङ) धर्मपुराणस्मृतिग्रन्थेषु गूढरहस्यानि दैवीयतत्वानि च प्रतिपादितानि।

3. (क) श्रावणी पूर्णिमायां <u>किं</u> आयोज्यते?
(ख) पुरा संस्कृतभाषा <u>कीदृशी</u> आसीत्?
(ग) <u>केन</u> भारतं जगद्गुरुः आसीत्?
(घ) <u>कासां</u> जननी संस्कृतम्?
(ङ) भारते <u>कति</u> संस्कृत विश्वविद्यालयाः सन्ति?

4.

अ	ब
(क) वेदा:	चत्वार: (4)
(ख) वेदाङ्गानि	षड् (6)
(ग) दर्शनानि	षड् (6)
(घ) उपनिषद:	अष्टोत्तरशतम् (108)
(ङ) पुराणानि	अष्टादश (18)
(च) संस्कृतवर्षम्	1999–2000
(छ) आदिकवि:	वाल्मीकि:
(ज) संस्कृतग्राम:	झीरिग्राम:

5. **(क)** केषां भाषा संस्कृतभाषा आसीत्?
(ख) कस्य राज्ये सर्वे जना: संस्कृतभाषायामेव वदन्ति स्म?
(ग) कस्या: भाषाया: कतिपयेषु शब्देषु संस्कृतभाषाया: प्रभाव: दृश्यते?
(घ) बाणभट्टस्य कादम्बरी अपि संस्कृत-भाषाया: कीदृशी कृति: अस्ति?

6. **(क)** जना: संस्कृतभाषाम् वदन्ति।
(ख) संस्कृतभाषा देववाणी कथ्यते।
(ग) संस्कृतभाषाया: विकास: आवश्यक: अस्ति।
(घ) भारतीयभाषाणाम् उद्गम: संस्कृतभाषाया: एव अभवत्।

7. पुरा काले एकस्मिन् वने बहव: पशुपक्षिण: निवसन्ति स्म। एकदा वनस्य अन्त: नूतनवर्षस्य सभा आसीत्। शशक: कच्छपं शीघ्रम् आगच्छतु इति उक्त्वा सत्वरं सभां गतवान्। स्थूल गज: पुरत: मन्दं मन्दं आगत:। मूषक: विलात् बहि: आगत्य सभां गत:। सर्वे पशुपक्षिण: आगत्य मञ्चस्य उपरि उपविष्टा:। सभा स्थलं परित: वानरा: आसन्। सिंह: उच्चै: गर्जनं कृत्वा मञ्चस्य उपरि उपविष्ट:। सिंह: भाषणंदत्वा शुभकामना दत्तवान्। सर्वे मिष्ठान्नं खादितवन्त:। कच्छप: शनै: शनै: विलम्बेन आगतवान्। तं दृष्ट्वा सर्वे हसितवन्त:।

12 प्रहेलिका:

1. **(क)** मत्स्य:
(ख) वृक्ष:
(ग) गरुड:

2. **(क)** मूक: मौनेन जीवति।
(ख) एकेन पादेन वृक्ष: तिष्ठति?
(ग) नारिकेलफले त्रीणि नेत्राणि भवन्ति।

3. **(क)** न तस्यादि: न तस्यान्त:।
(ख) साक्षरं न च पण्डित:।
(ग) त्रिनेत्रधारी न च शूलपाणि:।
(घ) स्वजातिजीवा: मम भोजनानि।
(ङ) मौनेन जीवामि मुनिर्न मूक:।

4.

	(अ)	(ब)
(क)	वृक्षाग्रवासी न च पक्षिराज:	त्रिनेत्रधारी न च शूलपाणि
(ख)	अपदं दूरयानञ्च	साक्षरं न च पण्डित:
(ग)	तिष्ठामि पादेन बको न पङ्गु:	दाता फलानां कृतिर्न यत्न:
(घ)	सुप्तोऽपि नेत्रं न निमीलयामि	जलस्य मध्ये निवसामि नित्यम्
(ङ)	न तस्यादि: न तस्यान्त:	मध्ये यस्तस्य तिष्ठति

5.

(क)	तस्यादि:	= तस्य	+ आदि:
(ख)	तस्यान्त:	= तस्य	+ अन्त:
(ग)	वृक्षाग्रवासी	= वृक्ष	+ अग्रवासी
(घ)	ममाप्यस्ति	= मम	+ अपि+ अस्ति
(ङ)	तवाप्यस्ति	= तव	+ अपि + अस्ति

6.

	(अ)	(ब)
(क)	पादाभ्यां	चरणाभ्याम्
(ख)	नेत्रे	नयने
(ग)	नृपति:	भूपति:
(घ)	मेघ:	जलद:

7. (अ) (ब)
(क) आदिः अन्तः
(ख) तिष्ठामि गच्छामि
(ग) निमीलनं उन्मीलनं
(घ) मूकः वाचालः

8. (क) सुप्तः अपि नेत्रे न निमीलयामि।
जलस्य मध्ये नित्यं निवसामि।
मम भोजनं स्वजातिजीवा मान्याः।
मम नामधेयं वदन्तु।
(ख) वृक्षे तिष्ठानि बकः न पक्षिराजः
दाता फलानां न च कृतिः न यत्नः।
मौनेन जीवामि मुनिः न मूकः,
सेव्यः अस्मि कः नृपति न देवः।

13 सौरमण्डलम्

1. (क) ग्रहाः (ख) सूर्यम्
(ग) चन्द्रः (घ) अमावस्याम्

2. (क) तारागणः ग्रहाः उपग्रहाः च दृश्यन्ते।
(ख) पृथिव्याः सूर्यपरिक्रमणकालः 365.25 दिवसाः।
(ग) सूर्यं परितः बुधः गुरुः पृथिवी, मङ्गलः बृहस्पतिः शनिः वरुणः यमः इति ग्रहाः परिभ्रमन्ति।
(घ) चन्द्रस्य पृथिवीं परितः भ्रमणकालः 27.32 दिवसाः।
(ङ) सौरमण्डलमिति उच्यते यत सर्वेषां ग्रहाणाम् उपग्रहाणां च स्थितिः।

3. (अ) (ब)
(क) स्वप्रकाशयुक्ताः तारा:
(ख) स्वप्रकाशरहिताः ग्रहाः
(ग) पृथिव्याः भ्रमणकालः 23.56 होराः
(घ) चन्द्रस्य परिभ्रमणकालः 27.32 दिवसाः
(ङ) पौर्णिमायां पूर्णचन्द्रस्यदर्शनम्
(च) अमावस्यायां चन्द्रस्य अदर्शनम्
(छ) उपग्रहः ग्रहं परिक्रमन्ति
(ज) नवग्रहाः सूर्यं परिक्रमन्ति

4. (क) कस्यां रात्रौ चन्द्रस्य दर्शनं भवति?
(ख) वयं प्रतिदिनं कानि पश्यामः?

5. (क) याच्

पुरुषः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम	याचते	याचेते	याचन्ते
मध्यम	याचसे	याचेथे	याचध्वे
उत्तम	याचे	याचावहे	याचामहे

(ख) सेव

पुरुषः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम	सेवते	सेवेते	सेवन्ते
मध्यम	सेवसे	सेवेथे	सेवध्वे
उत्तम	सेवे	सेवावहे	सेवामहे

(ग) शुभ् (शोभ्)

पुरुषः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम	शोभते	शोभेते	शोभन्ते
मध्यम	शोभसे	शोभेथे	शोभध्वे
उत्तम	शोभे	शोभावहे	शोभामहे

6. (क) सूर्यः ग्रहाणि प्रकाशयति।
(ख) सर्वे ग्रहाः सूर्यं परिक्रमन्ति।
(ग) उपग्रहः ग्रहं परितः भ्रमन्ति।
(घ) पौर्णिमायां रात्रौ पूर्णचन्द्रस्य दर्शनं भवति।
(ङ) प्रतिदिनं चन्द्रस्य आकारभेदः दृश्यते।

7. **परस्मैपद** – पठथ, गच्छामि।
आत्मनेपद – मोदते, सेवामहे, शोभते।
उभयपद– जानाति, याचे, करोषि।

14 लोकमान्यतिलकः

1. **(क)** देशभक्तः **(ख)** लोकमान्यः
(ग) नवचेतना **(घ)** अगस्त्यमासे
(ङ) कर्मशीलस्य

2. **(क)** तिलकस्य जन्मस्थानं महाराष्ट्रप्रान्ते रत्नगि· रिमंडले अस्ति।
(ख) तिलकस्य जनकः गङ्गाधरः आसीत्।
(ग) अहं शासकीयां सेवां न करिष्यामि।
(घ) तिलकेन गीतारहस्यम् इति ग्रन्थः रचितः।
(ङ) स्वराजः मम जन्मसिद्धः अधिकारः अस्ति।

3. **(क)** कः महान् देशभक्तः आसीत्?
(ख) तिलकः कस्याः कृते संलग्नः अभवत्?
(ग) कस्य वृते सः शिवराजोत्सवस्य गणेशोत्सवस्य च प्रारम्भवं अकरोत्?
(घ) कस्य सहायतां प्रभुः करोति?
(ङ) कः भारतभालस्य 'तिलकम्' इव भाति?

4. **शब्दः** **पर्यायवाची**
(क) जनकः – पिता
(ख) निर्भयः – भयहीनः
(ग) मिथ्या – असत्यम्
(घ) परमेश्वरः – परमात्मा
(ङ) भालः – मस्तकः

5. **शब्दः** **विलोम**
(क) निर्दोषः – दोषयुक्तः
(ख) स्वतन्त्रता – परतंत्रता
(ग) अस्ति – आसीत्
(घ) जन्म – मरणम्
(ङ) उद्यमहीनः – उद्यमशीलः

6. **(क)** तिलक राष्ट्र सेवायाः कृते संलग्नः अभवत्।
(ख) तिलकमहोदयः अस्माकं देशस्य गौरवम्।
(ग) अगस्तमासस्य प्रथमदिनाङ्के 1920 तमे वर्षे सः दिवङ्गतः।
(घ) तिलक भारतभालस्य तिलकम् इव भाति।
(ङ) सः लोकमान्यः इति उपाधिना विभूषितः।

7. **(क)** शिवराजोत्सवः **(ख)** गणेशोत्सवः
(ग) तस्योपरि **(घ)** परमात्मा
(ङ) परमेश्वरः

8. **(क)** त्यागाय = त्यागस्य कृते
(ख) ग्रामाय = ग्रामस्य कृते
(ग) नगराय = नगरस्य कृते
(घ) विद्यालयाय = विद्यालयस्य कृते
(ङ) समाजाय = समाजस्य कृते

विविधप्रश्नावलिः–2

1. **(क)** गरुडः
(ख) ग्रहाः
(ग) अमावस्यायाम्
(घ) औद्योगिक प्रदूषणात्
(ङ) पूर्णिमायाम् श्रावणे
(च) देशभक्त, कर्मयोगी च
(छ) कर्मशीलस्य
(ज) श्रावणमासस्य द्वादशीतः भाद्रपद मासस्य तृतीयापर्यन्तम्
(झ) चत्वारः
(ञ) गुरुगोविन्दसिंहः
(ट) गुजरी **(ठ)** पाणी

2. **(क)** तारागणः ग्रहाः च दृश्यन्ते।
(ख) सूर्यं परितः बुधः, शुक्रः, पृथिवी, मङ्गलः, गुरुः, शनि, अरुणः वरुणः, यमः च।
(ग) वाल्मीकिः, कालिदासः, भारविः, माघः, दण्डी च।
(घ) स्वराजः मम जन्मसिद्धः अधिकारः इति सः अघोषयत्।
(ङ) तिलकेन 'गीता रहस्यम्' ग्रन्थः रचितः।
(च) सिक्खानां पञ्च बाह्य चिह्नानि सन्ति–केशबंधनं, खड्गधारणम, कङ्किका-धारणम्, कट्य वस्त्रम् कण्ङ्कणधारणम्।

(छ) गुरुगोविन्दसिंहस्य जननं 1666 तमे ईस्वीये अभवत्।

(ज) पाणिनिः, वररुचिः, पतञ्जलिः च त्रयः मुनयः।

3. (क) के गृहं परितः परिभ्रमन्ति

(ख) कस्यां रात्रौ पूर्णचन्द्रस्य दर्शनं भवति?

(ग) कस्य सहायतां प्रभुः करोति?

(घ) आकाशगङ्गायां केषाम् अनेके समूहाः वर्तन्ते?

(ङ) कः महान् देशभक्तः आसीत्?

(च) भारते कति संस्कृतविश्वविद्यालयाः सन्ति?

4. (क) वाहे गुरुजी की फतह।

(ख) तिलकः भारतभालस्य 'तिलकम्' इव भाति।

(ग) मीनः सुप्तेऽपि नेत्रे न निमीलयति।

(घ) चन्द्रः पृथिवीं परिक्रमति।

(ङ) गणेशोत्सवः शिवराज्योत्सवः च प्रारब्धः।

(च) व्याकरणनियमानां रचयिता पाणिनि।

5. (क) सः नूनम् अद्य आगमिष्यति।

(ख) अद्य अहं तत्र अवश्यम् एव गमिष्यामि।

(ग) सः अपि तेन सह भ्रमति।

(घ) सः किं करोति इति अहं न जानामि।

(ङ) श्वः अहं विद्यालयं न गमिष्यामि।

(च) सः शनैः-शनैः आगतः।

6.

(क)	तस्यादिः =	तस्य + आदिः
(ख)	निश्चयः =	निः + चयः
(ग)	शिवराजोत्सवः =	शिवराज + उत्सवः
(घ)	परमेश्वरः =	परम + ईश्वरः
(ङ)	ममाप्यस्ति =	मम + अपि + अस्ति

7.

क्रम	लङ्	लट्
(क)	अकुर्वन्	कुर्वन्ति
(ख)	अपठन्	पठन्ति
(ग)	अखादत्	खादति
(घ)	अगच्छत्	गच्छति
(ङ)	अपिबत्	पिबति
(च)	अकथयत्	कथयति
(छ)	अवसत्	वसति
(ज)	अकरोत्	करोति
(झ)	प्राविशत्	प्रविशति

8.

क्रम	अ	ब
(क)	वन्देमातरम्	वङ्किमचन्द्रः चट्टोपाध्यायः
(ख)	अपदं दूरयानञ्च	पत्रम्
(ग)	राष्ट्रमुद्रायाम्	त्रयः सिंहाः
(घ)	मयूरः	राष्ट्रियः पक्षी
(ङ)	न तस्यादिः न तस्यान्तः	नयनम्
(च)	राष्ट्रगानम्	'जनगणमन'

9.

क्रम	अ	ब
(क)	उपरि भागे	अधोभागे
(ख)	सुखस्य	दुःखस्य
(ग)	शान्तेः	अशान्तेः
(घ)	सम्मानम्	अपमानम्
(ङ)	शुभम्	अशुभम्

10. (क) पादेन तिष्ठामि बकः न पङ्गुः दाता
फलानां न कृतिः न यत्नः जीवामि
मौनेन न मुनिः न मूकः,
सेव्यः अस्मि अहं किन्तु न नृपति न देवः।

(ख) सुप्तः अपि नेत्रे न निमीलयामि,
जलस्य मध्ये निवसामि नित्यं,
मम भोजनानि स्वजातिजीवाः,
मान्याः नामधेयम् वदन्तु।

15 मत्स्यत्रयकथा

1. (क) जलाशये

(ख) प्रभाते

(ग) मृतः इव

(घ) जाले

(ङ) अन्यज्जलाशयम्

2. (क) अनागतविधाता, प्रत्युत्पन्नमतिः यद्भविष्यः च।
(ख) समयानुगुणं कार्यं करिष्यामि।
(ग) जाले प्रसार्य मत्स्यान् अगृहणन्।
(घ) अनागतविधाता अवदत् यत्–''श्वः प्रभाते ते धीवराः नूनमेव अत्र आगमिष्यन्ति, सर्वान च मत्स्यान्, जाले बद्ध्वा नेष्यन्ति।''
(ङ) जले अकूर्दत् जलाशयान्तरे प्राविशच्च।

3. (क) मत्स्याः कुत्र अवसन्?
(ख) धीवराः किम् अवलोकितवन्तः?
(ग) मृतं प्रत्युत्पन्नमतिं धीवरः कस्मात् बहिः अकरोत्?
(घ) कस्मिंश्चिद् जलाशये कतिः मत्स्याः अवसन्?
(ङ) धीवराः मत्स्यान् कस्मिन् बद्ध्वा नेष्यन्ति?

4.

क्रम	सन्धि-युक्तपदम्	पूर्वपदम्-उत्तरपदं
(क)	अन्यज्जलाशयं	अन्यत+जलाशयं
(ख)	एतज्ज्ञात्वा	एतत् + ज्ञात्वा
(ग)	निश्चिन्तः	निस् + चिन्तः
(घ)	भगवच्छक्त्या	भगवत् + शक्त्या
(ङ)	तच्चोक्तम्	तत्+च +उक्तम्
(च)	निश्चयः	निस् + चयः
(छ)	सच्चरित्रः	सत् + चरित्रः
(ज)	सज्जनः	सत् + जनः
(झ)	दुश्चरित्रः	दुस् + चरित्रः
(ञ)	तपश्चर्या	तपः + चर्या

5.

क्रम	लङ्	लट्
(क)	अवदन्	वदन्ति
(ख)	अगच्छन्	गच्छन्ति
(ग)	अकथयत्	कथयति
(घ)	अगच्छत्	गच्छति
(ङ)	अभवत्	भवति
(च)	अगृह्णन्	गृह्णाति
(छ)	अतिष्ठत्	तिष्ठति
(ज)	प्राविशत्	प्रविशति
(झ)	अपठत्	पठति
(ञ)	अपिबन्	पिबन्ति

6. (क) वेलाग्रामस्य जलाशये त्रयः मत्स्याः अवसन्
(ख) एकदा धीवराणां वार्तालापं श्रुत्वा जीवन रक्षणाय अनागतविधाता अन्यज्जलाशयम् अगच्छत्।
(ग) द्वितीयमत्स्यः प्रत्युत्पन्नमतिः''समयानुगुणं कार्यं करोमि'' इति निश्चिन्तः अभवत्।
(घ) तृतीयः मत्स्यः यद्भविष्यः अचिन्तयत् ''जलाशयान्तरेण किं प्रयोजनम्''।
(ङ) प्रभाते धीवराः जलाशयं गत्वा जालं प्रसार्य मत्स्यान् अगृहणन्।
(च) प्रत्युत्पन्नमतिः मृत इव अतिष्ठत्।
(छ) प्रत्युत्पन्नमतिः जले अकूर्दत् जलाशयान्तरे प्रविशच्च।
(ज) तृतीयः मत्स्यः जाले पतितः धीवरै कर्तितः मृतश्च।

7. (क) श्वः अहं जयपुरं गमिष्यामि।
(ख) चेतनः एव अत्र निवसति।
(ग) 'लौहपुरुषं' इति नाम्ना ख्याता।
(घ) सः अत्र एव पठति।
(ङ) रामः गृहाद् बहिः गच्छति।
(च) यदि त्वम् आगमिष्यति तर्हि अहं गमिष्यामि।
(छ) सः नूनम् एव आगमिष्यति।
(ज) अहं प्रातः ब्रह्ममुहूर्ते शयनं त्यजामि।
(झ) सः अपि अत्र एव पठति।

16 प्राचीन-भारतीय-वैज्ञानिकाः

1. (क) पराशरः
(ख) बोधायनः
(ग) आर्यभटः
(घ) सुश्रुतः
(ङ) भास्कराचार्यः

2. (क) महर्षिः पराशरः वनस्पतीनां वर्गीकरणं कृतवान्।
(ख) महर्षिअगस्त्यः विद्युतकोशस्य आविष्कारकः आसीत्।
(ग) 'पृथ्वी सूर्यस्य परिक्रमां करोति' इति सिद्धान्तः आचार्यः आर्यभटेनः प्रतिपादितः।
(घ) भास्कराचार्यः गुरुत्वाकर्षणं सिद्धान्तं प्रतिपादितवान्।
(ङ) 'त्वचारोपणम्' आदौ आचार्यः सुश्रुतः कृतवान्।

3. (क) परमाणुवादस्य जनकः कः अस्ति?
(ख) विमानविद्यायाः वर्णनं कः अकरोत्?
(ग) भारतीकृष्णतीर्थः किम् रचितवान्?
(घ) रेखागणितस्य प्रमेयं कस्मिन् सूत्रेऽस्ति?
(ङ) महर्षि पाणिनिः किं रचितवान्?

4. (क) सः आपणं गतवान्।
(ख) बालकाः पाठं पठितवन्तः।
(ग) अध्यापकः पत्रं लिखितवान्।
(घ) सैनिकाः मातृभूमिं रक्षितवन्तः।
(ङ) गायकः गीतं गीतवान्।

5. (क) आर्यभटस्य मतेन पृथ्वी सूर्यस्य परिक्रमां करोति।
(ख) सुश्रुतः शरीरस्य शल्यक्रियां करोति स्म।
(ग) वृक्षाः प्रकाश निस्सारण क्रिया द्वारा भोजनं कुर्वन्ति।
(घ) ताम्र-जतु-पारदादीनां संयोगेन विद्युत कोशः उत्पन्नः भवति।

6.

क	वृ	क्षा	यु	र्वे	द	
ख	व	रा	ह	मि	हि	रः
ग	आ	र्य	भ	टः		
घ	बो	धा	य	नः		
ङ	ब्र	ह्म	गु	प्तः		

7.

	(अ)	(ब)
(क)	ब्रह्मगुप्तः	ब्रह्मस्फुटसिद्धांतः
(ख)	पतञ्जलिः	योगसूत्रम्
(ग)	वराहमिहिरः	बृहत्संहिता
(घ)	कणादः	परमाणुवादः
(ङ)	चरकः	ज्वालापरीक्षणम्

17 राज्ञी दुर्गावती

1. (क) मण्डलाक्षेत्रे
(ख) गोंडराजदलपतशाहेन
(ग) स्वबलिदानम्
(घ) वीरनारायणः
(ङ) जबलपुरे

2. (क) दुर्गावत्याः समाधिः जबलपुरमण्डलामार्गे स्थितः अस्ति।
(ख) प्रजासु दुर्गावत्याः पुत्रवत् स्नेहः आसीत्।
(ग) आसफखानः दुर्गावत्याः उपरि आक्रमणम् अकरोत्।

3.

क्रम	पद	मूल शब्द	विभक्ति	वचन
(क)	मण्डलाक्षेत्रे	मण्डलक्षेत्र	सप्तमी	एकवचन
(ख)	दलपतशाहेन	दलपतशाह	तृतीया	एकवचन
(ग)	राजकार्येषु	राजकार्य	सप्तमी	बहुवचन
(घ)	राजधान्याम्	राजधानी	सप्तमी	एकवचन
(ङ)	रक्षायै	रक्षा	चतुर्थी	एकवचन
(च)	तस्याः	तद्	षष्ठी	एकवचन

4.

क्रम	पद	धातु	लकार	पुरुष	वचनम्
(क)	न्यवसत्	नि	लङ्	प्रथम	एकवचन
(ख)	अकरोत्	कृ	लङ्	प्रथम	एकवचन
(ग)	आसीत्	अस्	लङ्	प्रथम	एकवचन

(घ) अपश्यत् दृश् लङ् प्रथम एकवचन
(ङ) प्राप्नोत् प्र लङ् प्रथम एकवचन
(च) अत्यजत् त्यज् लङ् प्रथम एकवचन

5. (क) सा चन्देलराज्यपुत्री आसीत्।
(ख) प्रजा अपि तां मातेव अपश्यन्।
(ग) सा रणचण्डी भूत्वा युद्धम् अकरोत्।
(घ) तस्या: बलिदानम् अधुनापि जना: स्मरन्ति।
(ङ) सा अद्या अपि यश: शरीरेण जीवति।

6. (क) वीरनारायण: बालक: एव आसीत्।
(ख) दुर्गावती चातुर्येण शौर्येण च राज्यम् अकरोत्।
(ग) राज्ञी दुर्गावती धीरा वीरा च आसीत्।
(घ) प्रजासु तस्या: पुत्रवत् स्नेह आसीत्।
(ङ) प्रजा अपि तां माता इव अपश्यन्।

7. वस्

पुरुष:	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम	अवसत्	अवसताम्	अवसन्
मध्यम	अवस:	अवसतम्	अवसत
उत्तम	अवसम्	अवसाव	अवसाम

लिख्

पुरुष:	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम	अलिखत्	अलिखताम्	अलिखन्
मध्यम	अलिख:	अलिखतम्	अलिखत
उत्तम	अलिखम्	अलिखाव	अलिखाम

भू (भव्)

पुरुष:	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम	अभवत्	अभवताम्	अभवन्
मध्यम	अभव:	अभवतम्	अभवत
उत्तम	अभवम्	अभवाव	अभवाम

क्रीड्

पुरुष:	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम	अक्रीडत्	अक्रीडताम्	अक्रीडन्
मध्यम	अक्रीड:	अक्रीडतम्	अक्रीडत
उत्तम	अक्रीडम्	अक्रीडाव	अक्रीडाम

धाव्

पुरुष:	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम	अधावत्	अधावताम्	अधावन्
मध्यम	अधाव:	अधावतम्	अधावत
उत्तम	अधावम्	अधावाव	अधावाम

खाद्

पुरुष:	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम	अखादत्	अखादताम्	अखादन्
मध्यम	अखाद:	अखादतम्	अखादत
उत्तम	अखादम्	अखादाव	अखादाम

गम्

पुरुष:	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम	अगच्छत्	अगच्छताम्	अगच्छन्
मध्यम	अगच्छ:	अगच्छतम्	अगच्छत
उत्तम	अगच्छम्	अगच्छाव	अगच्छाम

8. (क) सा 'महाराज्ञी' उपाधिना विभूषिता।
(ख) महिला अगच्छत्।
(ग) वीरनारायण जात:।
(घ) आसफखान: आक्रमणम् अकरोत्।
(ङ) बालका: अक्रीडन्।

18 सुभाषितानि

1. (क) षड्
(ख) खलस्य
(ग) रक्षणाय

2. (क) यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते तत्र देवता: रमन्ते।
(ख) अष्टादश पुराणानि सन्ति।
(ग) परोपकार: पुण्याय भवति।

3. (क) षड् जना: नित्यदु:खिता:।
(ख) साधो: धनं दानाय भवति।
(ग) अष्टादश पुराणेषु व्यासस्य वचन द्वयम्।
(घ) पापाय परपीडनम्।
(ङ) परोपकार: पुण्याय भवति।

4. (क) राष्ट्रं मम पिता माता प्राणा: स्वामी धनं सुखम्।

बन्धुराप्तः सखा भ्राता सर्वस्यं मे स्वराष्ट्रकम्।।

(ख) अष्टादश पुराणेषु व्यासस्य वचनद्वयम्।
परोपकारः पुण्याय पापाय परपीडनम्।।

5.

क्रम	अ	ब
(क)	पुरुषः	स्त्री
(ख)	सौभाग्यम्	दुर्भाग्यम्
(ग)	विद्या	अविद्या
(घ)	पिता	माता
(ङ)	धर्मः	अधर्मः
(च)	पतिः	पत्नी
(छ)	मूर्ख	विद्वान्
(ज)	पुण्यम्	पापम्
(झ)	सन्तुष्टः	असन्तुष्टः
(ञ)	दुःखम्	सुखम्
(ट)	ज्ञानम्	अज्ञानम्
(ठ)	भ्राता	भगिनी
(ड)	सत्यम्	असत्यम्
(ढ)	पुत्रः	पुत्री
(ण)	उपकारः	अपकारः

6. **(क)** एतत् उद्यानम् अस्ति।
(ख) एते बालकाः सन्ति।
(ग) एषा बालिका अस्ति।
(घ) एषः बालकः क्रीडति।
(ङ) एतानि सूत्राणि पणिना लिखितानि।
(च) एताः बालिकाः क्रीडन्ति।
(छ) एतौ द्वौ छात्रौ स्तः।

योग्यताविस्तारः

(क) एकः गुणी पुत्रः वरं न च शतानि अपि मूर्खाः न एकः चन्द्रः तमः हरति तारागणा शतानि च न ।

(ख) यथा–यथा हि पुरुषः मनः कल्याणे कुरुते। तथा तथा अस्य सर्वार्थाः सिद्ध्यन्ते अत्र संशयः न।

19 देशहिताय

1. **(क)** सप्तम्
(ख) मातृतुल्यः
(ग) जलसेनायाः
(घ) देशहितम्
(ङ) सुधीशः

2. **(क)** बालचरः इति उक्ते बालानां एका सेवा संस्था इति ज्ञायते।

(ख) राष्ट्रियछात्रसेनायाः ध्येय वाक्यं–'अहं न भवान्' इति।

(ग) सेनायाः विविधप्रकाराः सन्ति– थलसेना, जलसेना वायुसेना च।

(घ) बालचरस्य प्रथम प्रतिज्ञा–''ईश्वरं स्वदेशं च प्रति कर्तव्यपालनम्' अस्ति।

(ङ) बालचरसंस्था, राष्ट्रियसेवायोजना च छात्रजीवने देशसेवायां मार्गौ।

3. **(क)** कः सप्तम्यां कक्षायां पठति?
(ख) गणवेशधारिणः वयं के स्मः?
(ग) का द्वितीयाप्रतिज्ञा?
(घ) जलसेना कथं देशसुरक्षां करोति?
(ङ) बालचर एकं ग्रामं कस्मै गच्छति?

4.

	(अ)	(ब)
(क)	शन्नोवरुणः	जलसेना
(ख)	एकता अनुशासनं च	राष्ट्रिय छात्रसेना
(ग)	नभः स्पृशं दीप्तम्	वायुसेना
(घ)	सेवा अस्माकं धर्मः	स्थलसेना

5. (i) अहम् लिखामि। (ii) अहम् गच्छामि।
(iii) अहम् करोमि। (iv) अहम् प्रेरयामि।
(v) अहं शृणोमि। (vi) अहं करोमि।
(vii) भवान् पठति। (viii) भवान् गच्छति।
(ix) भवान् प्रेरयति। (x) भवान् रक्षति।
(xi) वयं अनुपालयामः।
(xii) वयं कुर्मः। (xiii) वयं विचरामः।
(xiv) वयं गच्छामः। (xv) वयं भवामः।

6. प्रथम पुरुषः

धातु	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
लिख्	लिखति	लिखतः	लिखन्ति
	लिखतु	लिखताम्	लिखन्तु
दृश्	पश्यति	पश्यतः	पश्यन्ति
	पश्यतु	पश्यताम्	पश्यन्तु
वद्	वदति	वदतः	वदन्ति
	वद	वदताम्	वदन्तु
क्रीड्	क्रीडति	क्रीडतः	क्रीडन्ति
	क्रीडतु	क्रीडताम्	क्रीडन्तु
उपविश्	उपविशति	उपविशतः	उपविशन्ति
	उपविशतु	उपविशताम्	उपविशन्तु

उत्तम पुरुषः

धातु	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
लिख्	लिखामि	लिखावः	लिखामः
	लिखानि	लिखाव	लिखाम
दृश्	पश्यामि	पश्यावः	पश्यामः
	पश्यानि	पश्याव	पश्याम
वद्	वदामि	वदावः	वदामः
	वदानि	वदाव	वदाम
क्रीड्	क्रीडामि	क्रीडावः	क्रीडामः
	क्रीडानि	क्रीडाव	क्रीडाम
उपविश्	उपविशामि	उपविशावः	उपविशाम
	उपविशानि	उपविशाव	उपविशाम

मध्यम पुरुषः

धातु	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
लिख्	लिखसि	लिखथः	लिखथ
	लिख	लिखतम्	लिखत
दृश्	पश्यसि	पश्यथः	पश्यथ
	पश्य	पश्यतम्	पश्यत
वद्	वदसि	वदथः	वदथ
	वद	वदतम्	वदत
क्रीड्	क्रीडसि	क्रीडथः	क्रीडथ
	क्रीड	क्रीडतम्	क्रीडत
उपविश्	उपविशसि	उपविशथः	उपविशथ
	उपविश	उपविशतम्	उपविशत

7.

क्रम	अ	ब
(क)	कस्यां	कक्षायाम्
(ख)	एकं	ग्रामम्
(ग)	एका	सेना
(घ)	गणवेशधारिणः	बालचराः
(ङ)	काः प्रतिज्ञाः	ताः प्रतिज्ञा
(च)	देशः	मातृतुल्यः
(छ)	एताभ्यां	मार्गाभ्याम्
(ज)	एषा	सेवासंस्था

20 योगः स्वास्थ्यस्य साधनम्

1. **(क)** पतञ्जलिः
   (ख) योगेन
   (ग) प्राणायामेन
   (घ) प्रातःकालः
   (ङ) मनः शान्त्यर्थम्

2. **(क)** शरीरम् आद्यं खलु धर्म साधनम् अस्ति।
   (ख) योगेन शरीरं चित्तम् च स्वस्थं भवति।
   (ग) स्वस्थे शरीरे अध्ययनं सुकरम्।
   (घ) यदा औषधेन रोगः न उन्मूलयति तदा योगोपचारः कर्तव्यः।
   (ङ) सुलभा पतञ्जलेः मूर्तिमपश्यत्।

3. **(क)** सम्यक् अन्नपचनं नास्ति।
   (ख) सदैव क्षुधाभावः अस्ति।
   (ग) सुलभा योगं करिष्यति।
   (घ) शारदा योगं कारयिष्यति।
   (ङ) पतञ्जलिः शरीरस्वास्थ्यार्थं आयुर्वेदम् अरचयत्।
   (च) पतञ्जलिः वाणीशुद्ध्यर्थं व्याकरणम् अरचयत्।

4. **(क)** लङ्लकारः (भूतकालिकः)- आसीः, अपश्यत्, अकरोत्।

(ख) लट् (वर्तमाने)- भवति, सम्भवन्ति, इच्छामि, उन्मूलयन्ति।

(ग) लृट् (भविष्यत्)- करिष्यति, ज्ञास्यामि, आगमिष्यामि।

5. (क) तेन पत्रं लिखितम्।
(ख) सुलभा रोगेन पीडिता।
(ग) बालकः गृहम् आगतः।
(घ) शारदया आसनं प्रयुक्तम्।

6. (क) योगाभ्यासेन कस्मिन् कौशलं जायते?
(ख) आसनानि कान् उन्मूलयन्ति?
(ग) सुलभा काम् अमिलत्?
(घ) सर्वं कस्य निर्देशने करणीयम्?

7.

क्रम	अ	ब
(क)	कर्ता	कर्तृत्वम्
(ख)	चिन्तकः	चिन्ता
(ग)	सेवकः	सेवा
(घ)	शान्तः	शान्तिः
(ङ)	स्वस्थः	स्वास्थ्यम्
(च)	कठिनम्	काठिन्यम्

8.

क्रम	रूपम्	लकारः	पुरुषः	वचनम्
यथा	आसीत्	लङ्	प्रथम	एकवचनम्
(क)	आसीः	लङ्	मध्यम	एकवचनम्
(ख)	आसम्	लङ्	उत्तम	एकवचनम्
(ग)	अस्ति	लट्	प्रथम	एकवचनम्
(घ)	सन्ति	लट्	प्रथम	बहुवचनम्

21 सूक्तयः

1. (क) आचारः
(ख) विनाशकाले
(ग) प्रदीप्ते वह्निनागृहे
(घ) उद्यमेन
(ङ) अति

2. (क) आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत्।
(ख) संसर्गजाः दोषगुणाः भवन्ति।
(ग) वाग्भूषणं सर्वोत्तमं भूषणम्।

3. (क) उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम्।
(ख) हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः।
(ग) आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत।
(घ) न कूपखननं युक्तं प्रदीप्ते बह्निना गृहे।
(ङ) विनाशकाले विपरीत बुद्धिः।

4.

	(अ)	(ब)
(क)	संसर्गजाः	दोषगुणाः भवन्ति।
(ख)	उदारचरितानां तु	वसुधैव कुटुम्बकम्।
(ग)	विनाशकाले	विपरीत बुद्धिः।
(घ)	आत्मनः प्रतिकूलानि	परेषां न समाचरेत्।
(ङ)	अति सर्वत्र	वर्जयेत्।

5.

(क)	बह्निना	अग्निना
(ख)	युक्तं	उचितं
(ग)	उद्यमेन	परिश्रमेन
(घ)	वसुधा	पृथ्वी

6.

(क)	अनुदारचरितानाम्	उदारचरितानाम्
(ख)	अनुकूलानि	प्रतिकूलानि
(ग)	सुलभम्	दुर्लभम्
(घ)	आलस्येन	उद्यमेन
(ङ)	समृद्धिकाले	विनाशकाले

7. (क) न (ख) न
(ग) न (घ) न
(ङ) न

8. (क) क्षीयन्ते खलु भूषणानि सततम्।
(ख) भूषणानि सततं क्षीयन्ते।
(ग) मानवः गृहे निवसति।
(घ) बुद्धिः यस्य बलं तस्य।

9. (क) किं सर्वत्र वर्जयेत्?
(ख) कः परमो धर्मः?

(ग) केन हि सिद्ध्यन्ति कार्याणि ? **(घ)** केषां तु वसुधैव कटुम्बकम् ?

विविधप्रश्नावलिः–3

1. **(क)** अन्यज्जलाशयम् **(ख)** प्रभाते
 (ग) पतञ्जलिः **(घ)** विद्युत कोशः
 (ङ) षड्जनाः **(च)** जलसेनायाः
 (छ) मण्डला क्षेत्रे **(ज)** विनाशकाले

2. **(क)** प्रभाते धीवराः जालं प्रसार्य मत्स्यान् अगृह्णन्।
 (ख) मत्स्यानां नामानि अनागतविधाता प्रत्युत्पन्नमतिः यद्भविष्यश्च।
 (ग) स्वस्थे शरीरे अध्ययनं सुकरं भवति।
 (घ) बालचराणां प्रथम प्रतिज्ञा ''ईश्वरं स्वदेशं प्रति च कर्तव्यपालनम्।
 (ङ) साधोः धनं दानाय भवति।
 (च) प्रकाशनिस्सारणेन वृक्षाः भोजनं कुर्वन्ति।
 (छ) दलपतशाहः गोंडवाना राज्यस्य शासकः आसीत्।
 (ज) हितं मनोहारी च वचः दुर्लभं भवति।

3. **(क)** बालचराः – बालचरः।
 (ख) दलपतशाहस्य – दलपतशाहेन।
 (ग) प्राणायामस्य – प्राणायामे।
 (घ) आगमनाय – आगमनम्।
 (ङ) साधौ – साधुसु
 (च) रसायनम् – रसायनानि

4. **(क)** परोपकारः पुण्याय अस्ति।
 (ख) दुर्गावती यशः शरीरेण अद्यापि जीवति।
 (ग) पतञ्जलिः आयुर्वेदं शरीराय अरचयत्।
 (घ) महर्षि कणादः परमाणुवादस्य जनकः।
 (ङ) स्थलसेना स्थलात् देशरक्षणं करोति।
 (च) विनाशकाले विपरीतबुद्धिः।

5. **(क)** मृतं प्रत्युत्पन्नमतिं धीवराः कस्मात् बहिः अकुर्वन् ?
 (ख) धीवराः कान जाले बद्ध्वा नेष्यन्ति ?
 (ग) रेखागणितं कस्मिन् सूत्रे अस्ति ?
 (घ) पृथ्वी कं परिक्रमति ?
 (ङ) किमर्थं दुर्गावत्याः किमर्थं आदर्शः आसीत् ?
 (च) सेनायाः कति प्रकाराः ?
 (छ) केन कार्याणि सिद्ध्यन्ति ?

6. **(अ)** **(ब)**
 (क) संसर्गजाः – दोषगुणाः।
 (ख) वायुसेना – नभः स्पृशं दीप्तम्।
 (ग) शरीरमाद्यं – खलु धर्मसाधनम्।
 (घ) एकश्चन्द्रः – तमो हन्ति।
 (ङ) पृथ्वी सूर्यस्य – परिक्रमां करोति।
 (च) जबलपुरनगरे – रानी दुर्गावती–विश्वविद्यालयः।

7. **(क)** न **(ख)** न
 (ग) न **(घ)** आम्
 (ङ) आम् **(च)** आम्

8.

क्रम	अ	ब
(क)	ऋषिः	मुनिः
(ख)	पीडा	दुःखम्
(ग)	वैद्यः	चिकित्सकः
(घ)	उन्मूलनम्	निवारणम्
(ङ)	तमः	अन्धकारः
(च)	दुर्लभम्	कठिनम्

9. **(अ)** **(ब)**
 (क) अनुकूलम् — प्रतिकूलम्
 (ख) स्वदेशः — विदेशः
 (ग) कष्टकारकम् — सुखकारकम्
 (घ) आलस्यम् — उद्यमः
 (ङ) स्वस्य — परस्य
 (च) उदयः — अस्तः

10. **(क)** मत्स्याः जलाशये निवसन्ति स्म।
 (ख) मोहनः भोजनं नीत्वा विद्यालयं गतवान्।
 (ग) सः पुस्तकं क्रीत्वा गृहकार्यं कृतवान्।
 (घ) सः लेखनीं क्रेतुं आपणं गतवान्।
 (ङ) ततः गृहं आगत्य पत्रं लिखितवान्।
 (च) सः आपणतः भगिन्यै दातुं उपहारम् आनीतवान्।
 (छ) रात्रौ शयनकक्षं प्रविश्य सुप्तवान्।

11. **(क)** विद्या ज्ञानाय भवति।
 (ख) औषधिः रोगान् उन्मूलयति।

(ग) अहं सप्तम् कक्षायां पठामि।
(घ) आर्यभट: प्रकाशस्य गतिं ज्ञातवान्।
(ङ) दुर्गावती चातुर्येण राज्यम् अकरोत्।
(च) वायुसेना वायुमार्गात् राष्ट्रं रक्षति।

12. (क) आगामिमासे अहं जबलपुरं गमिष्यामि।
(ख) ह्य: भोजने मिष्ठान्नं आसीत्।
(ग) त्वं योग कक्षां प्रविश।
(घ) वयं सर्वे देशसेवां कुर्म:।
(ङ) मयूरा: वने नृत्यन्ति।
(च) शरीरे द्वे नेत्रे भवत:।

13. (क) एक: गुणी पुत्र: वरं न शतानि अपि मूर्खा: च एक: चन्द्र: तम: हन्ति तारागणा: अपि शतं न।
(ख) यथायथा हि पुरुष: मन: कल्याणे कुरुते। तथा तथा अस्य सर्वार्था: सिद्ध्यन्ते अत्र दोष: न।

अभ्यास प्रश्नपत्रप्रारूपम्

संस्कृतम्

कक्षा–सप्तमी

1. (अ)
(क) (द) उत्तराखण्डराज्ये
(ख) (ब) क्षुधया
(ग) (अ) पत्रम्
(घ) (स) चन्द्र:
(ङ) (स) गणेशोत्सव:

(ब)
(क) मूलाधारा: (ख) तक्षशिला
(ग) शूलपाणि: (घ) खड्गं
(ङ) पूर्णिमा

2. (क) पर्वते दुर्मुख: नाम महौजस्वी सिंह: प्रति वसति स्म।
(ख) स: सदैव बहूनां पशूनां वधं करोति स्म।
(ग) सर्वे पशव: सिंहस्य समीपम् अगच्छन्।
(घ) वयं प्रतिदिमं तव भोजनाय एकैकं पशुं प्रेषयिष्याम:।

अथवा

(क) शरीरं चित्तं च योगेन स्वस्थं भवति।
(ख) धर्मस्य आद्यं साधनम् शरीरं अस्ति।
(ग) स्वस्थे शरीरे अध्ययनं सुकरं भवति।
(घ) कार्ये कौशलं जायते।

3. (क) यया बालो न पाठित: सा माता शत्रु सम् इव।
(ख) येन बालो न पाठित: स: पिता: वैरी सम् इव।
(ग) य: न पठितवान् स: सभामध्ये न शोभते।
(घ) य: न पठितवान् स: हंसमध्ये बको यथा इव न शोभते।

अथवा

(क) एको गुणी पुत्र: वरम् अस्ति।
(ख) शतानि मूर्ख पुत्रा: न वराणि।
(ग) एकश्चन्द्रस्तमो हन्ति।

(घ) तारागणाः तमो न घ्नन्ति।

4. (अ) (i) यथा यथा हि पुरुषः कल्याणे कुरुते मनः।
तथा तथास्य सर्वार्थाः सिद्ध्यन्ते नात्र संशयः।।
(ii) सत्यं माता पिता ज्ञानं, धर्मो भ्राता दया सखा।
शान्तिः पत्नी क्षमा पुत्रः, षडेते मम बान्धवाः।।

(ब) जलबिन्दु निपातेन क्रमशः पूर्यते घटः।
स हेतुः सर्वविद्यानां धर्मस्य च धनस्य च।।

(स) आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत्।

5. (अ) (क) भारतीयाः (ख) जनाः (ग) गुरुः गोविन्द सिंहः
(घ) मत्स्याः (ङ) कर्मशीलस्य (च) उद्यमेन

(ब) (क) मठानि धर्मप्रचाराय स्थापितानि।
(ख) शुक्लपक्षः कृष्णपक्षश्च द्वौ पक्षौ भवतः।
(ग) भाास्कराचार्यः गुरुत्वाकर्षणसिद्धातं π (पै) इति गणित चिह्नस्य मानं त्रैराशिक-नियमादीन् प्रतिपादितवान्।
(घ) परोपकारः पुण्याय भवति।
(ङ) बालचरस्य प्रथम प्रतिज्ञा तु 'ईश्वरं स्वदेशं प्रति च कर्तव्यपालनं' अस्ति।
(च) सुलभा पतञ्जलेः मूर्तिम् अपश्यत्।

6.

(अ)	**शब्दः**	**विभक्ति**	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
(क)	लेखनी	पंचमी	लेखन्याः	लेखनीभ्याम्	लेखनीभ्यः
(ख)	सर्व	तृतीया	सर्वेण	सर्वाभ्याम्	सर्वैः
(ग)	मधु	चतुर्थी	मधुने	मधुभ्यामः	मधुभ्यः

(ब)	**धातु**	**लकार**	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
(क)	पठ् (उ.पु.)	लोट्	पठानि	पठाव	पठामः
(ख)	गम् (प्र. पु.)	विधिलिङ	गच्छेत्	गच्छेताम्	गच्छेयुः
(ग)	वन्द् (म. पु.)	लट्	वन्दसे	वन्देथे	वन्दध्वे

(स) (क) अधिकरण कारकः (ख) कर्ता कारकः
(ग) अपादान कारकः (घ) सम्प्रदान कारकः

7. (अ)

पदं	**धातुं**	**प्रत्ययं**
(क) विलिख्य	लिख्	ल्यप्
(ख) कृतवान्	कृ	क्तवतु
(ग) लिखित्वा	लिख्	क्त्वा
(घ) क्रीडितः	क्रीड्	क्तः

(ब)

पदं	**धातुं**	**उपसर्गः**
(क) उपकरोति	कृ	उप
(ख) अनुधावति	धाव्	अनु
(ग) पराजयते	जय्	परा
(घ) उद्भवति	भू	उत्

(स) (ख) अतः (घ) पुरतः (ङ) मा।

8. (अ) पदः — **संधि विच्छेदः** — **संधि नामः**

पदः	संधि विच्छेदः	संधि नामः
(क) देवर्षिः	देव+ऋषिः	गुण संधि
(ख) अजन्तः	अच्+अन्तः	जश्त्व संधि
(ग) पावकः	पौ+अकः	अयादि संधि
(घ) सुबन्तः	सुप्+अन्तः	जश्त्व संधि

(ब) पदं — **समास विग्रहं** — **समास नामः**

पदं	समास विग्रहं	समास नामः
(क) चौरभयम्	चौरात् भयम्	अपादानतत्पुरुषः समासः
(ख) पञ्चवटी	पञ्चानां वटानां समाहारः	द्विगुसमासः
(ग) उपकृष्णम्	कृष्णस्य समीपम्	अव्ययीभाव समासः

(स) (क) 14–चतुर्दशः (ख) 18–अष्टादशः (ग) 16–षोडशः

9. (अ) **खजूरीपन्थतः**

3 जनवरी 2009

पूज्यामातः! प्रणामाः

अहम् ईश्वरस्य कृपाया कुशलिनी अस्मि।

भवत्याः स्वास्थ्यम् कथम् अस्ति।

अहं अस्मिन मासे भ्रमणार्थं गमिष्यामि। आगामिमासे मम मूल्यांकनम् अस्ति। पितृचरणौ वन्दे।

भवत्याः पुत्री

शैलजा

10. (क) मम विद्यालयः

(i) मम विद्यालयः सुन्दरः अस्ति। (ii) मम विद्यालयः ग्रामस्य समीपे अस्ति।
(iii) मम विद्यालयं परितः बहवः पादपाः सन्ति। (iv) मम विद्यालयं श्रेष्ठ शिक्षकाः सन्ति।
(v) अहं प्रतिदिनं मित्रेण सह विद्यालयं गच्छामि।

(ख) पुस्तकम्

(i) पुस्तकानि मह्यम रोचन्ते। (ii) रामायणम् मम् प्रियं पुस्तकम् अस्ति।
(iii) अस्य रचयिता महाकविः वाल्मीकिः अस्ति। (iv) रामायणे रामस्य परमपावनी कथा वर्तते।
(v) एतत् महाकाव्यं संसारस्य महत् कल्याणकरम् अस्ति।

(ग) उद्यानम्

(i) मम गृह समीपे एकः उद्यानम् अस्ति।
(ii) उद्यानम् बहवः पादपाः सन्ति।
(iii) उद्यानम् दृश्यम् अति रमणीयः भवति।
(iv) अहम् मित्रेण सह प्रतिदिनं प्रातःकालः उद्यानम् गच्छामि।
(v) उद्यानम् अनेके जनाः व्यायामं कुर्वन्ति।

(घ) धेनुः

(i) धेनुः अस्माकं माता अस्ति। (ii) धेनूनां विविधाः वर्णाः भवन्ति।
(iii) धेनुः तृणानि भक्षयति। (iv) धेनुः जनेभ्यः मधुरं पयः प्रयच्छति।
(v) वयं धेनुः पालयति।

अथवा

(i) अस्मिन् चित्रे एकः जनाः धेनोः दुग्धम् दुहति। (ii) कृषकः क्षेत्रे वृषभाभ्यां हलं कर्षति।
(iii) अनेके जनाः गृहाणि गच्छन्ति। (iv) क्षेत्रे समीपं वृक्षाः दृश्यते।
(v) कृषकाः क्षेत्रम् कार्यम् कुर्वन्ति।